

УДК 347.965

СИСТЕМИ АДВОКАТУР ДЕРЖАВ СВІТУ: КЛАСИФІКАЦІЯ Й ТИПОЛОГІЯ

Сергій ІВАНИЦЬКИЙ,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри загальноюридичних дисциплін

Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка

SUMMARY

The article carried out scientific classification and typology systems of the legal profession of the states of the world. Formulated the need to use the most important for the theory and practice classificational criteria. Depending on the extent of compulsory membership in bodies of lawyer self-government justified the need for the provision of legal advice systems with voluntary or compulsory membership in bodies of lawyer self. Based on the analysis of the composition of the bar was considered reasonable for the classification it systems on homogeneous and heterogeneous. Based on the number of jurisdictions that carry out specialized regulation of the activities of certain groups of lawyers within a single state, the necessity to allocate monojurisdictional and multijurisdictional system of the bar. Depending on the extent of the powers of the national body of lawyers' self-administration identified the need to distinguish between centralized and decentralized advocacy. Considering the dominant forms of practice of lawyer and the number of related criteria selected individually-traditionalist and employed type of advocacy.

Key words: lawyer, professional association, advocacy, classification, typology, jurisdiction, centralization, lawyers self-government.

АНОТАЦІЯ

У статті здійснено наукову класифікацію й типологію систем адвокатур держав світу. Визначено необхідність використання найбільш значущих для теорії й практики класифікаційних критеріїв. Залежно від ступеня обов'язковості членства в органах адвокатського самоврядування, обґрунтовано необхідність виділення систем адвокатур із добровільним або обов'язковим членством в органах адвокатського самоврядування. На підставі аналізу складу адвокатури визначено доцільність класифікації її систем на гомогенні й гетерогенні. Виходячи з кількості юрисдикцій, що здійснюють спеціалізоване регулювання діяльності певних груп адвокатів у межах однієї держави, аргументовано необхідність виділяти моноюрисдикційні й мультиюрисдикційні системи адвокатур. Залежно від обсягу повноважень загальнодержавного органу адвокатського самоврядування, визначено потребу розмежовувати централізовані й децентралізовані адвокатури. З урахуванням домінуючої форми практики адвоката та низки суміжних рис виокремлено індивідуально-традиціоналістський і найманій тип адвокатур.

Ключові слова: адвокат, професійна асоціація, адвокатура, класифікація, типологія, юрисдикція, централізація, адвокатське самоврядування.

Постановка проблеми. У сучасному світі існує велика кількість держав і правових юрисдикцій, що функціонують у їхніх територіальних кордонах. Сформовано відмінні системи адвокатур, покликаних здійснювати юридичний супровід розвитку цивілізацій.

Процеси глобалізації та євроінтеграції спонукають до взаємодії між різними правовими моделями й фахівцями, котрі їх обслуговують. Проте чинником, що утруднює міжнародну співпрацю, є широке розмаїття адвокатур у світі, без урахування специфіки якого навіть самим адвокатам не легко налагоджувати комунікації із закордонними колегами. У їхніх клієнтів-неюристів проблем виникає набагато більше, що в контексті нагальної потреби дослідження цих питань, з метою ефективної розбудови внутрішнього законодавства, актуалізує необхідність здійснення наукової класифікації й типології систем адвокатур держав світу.

Актуальність теми. В українській доктрині ці питання достатньо не висвітлені. Вітчизняні науковці [1, с. 43–48], як правило, обмежуються дослідженням елементів національної системи адвокатури. У праці «Сучасні системи адвокатури» за ред. О.Д. Святоцького відсутнє розгорнуте обґрунтування класифікації світових систем адвокатур, хоча з її змісту [2, с. 174–175] випливає, що в основу класифікаційного поділу авторами покладено вид правової сім'ї (романо-германська система адвокатури, системи адвокатури загального права, адвокатура Далекого Сходу, адвокатура

Південно-Східної Азії). Не заперечуючи можливості використання окресленого критерію, варто зазначити, що останній не завжди дає змогу простежити дію загальносистемних закономірностей, адже в межах однієї правової сім'ї функціонують істотно різні системи адвокатур. Так, наприклад, після проведеної у Великобританії в 2007 р. реформи адвокатури істотно поглибилася її відмінність від адвокатури США чи Канади за такими показниками, як побудова й управління професійними асоціаціями, сегментація професії, регламентація діяльності адвокатів тощо.

Попри те, що окремі аспекти класифікаційної диференціації систем адвокатур були предметом наукового дослідження у працях Р.Л. Абея, Ван Ден Берга, Й. Дезеле, С.О. Деханова, Г.М. Крітцера, Ф.С. Л'юїса та ін., чимало питань залишаються дискусійними й не до кінця з'ясованими, що засвідчує актуальність статті.

Метою статті є здійснення класифікації й типології систем адвокатур держав світу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Класифікація є системою розподілу предметів, явищ або понять на класи, групи тощо за спільними ознаками, властивостями [3, с. 544].

Залежно від ступеня обов'язковості членства в органах адвокатського самоврядування, потрібно виділити системи адвокатур із добровільним або обов'язковим членством в органах адвокатського самоврядування.

Перша модель передбачає, що після набуття особою статусу адвоката й отримання документа, що підтверджує право практикувати (свідчення, ліцензія, патент тощо), адвокат добровільно вирішує, чи вступати йому до будь-якої професійної асоціації. Неприєднання до професійної асоціації не впливає на можливість здійснювати професійну діяльність.

Представлена система функціонує у Швеції, Норвегії, Фінляндії, Мексиці, США (штат Нью-Йорк, Колорадо, Пенсільванія, Іллінойс тощо).

Чи не найбільший інтерес становить приклад Мексики, де менше ніж 6% ліцензованих адвокатів приєдналися до однієї чи більше асоціації адвокатів. Багато адвокатських асоціацій (colegio) тут розглядаються як соціальні клуби, де учасники збираються на спільні обіди, що уособлюють належність до еліти, але жодних реальних заходів щодо підвищення професійної кваліфікації чи нагляду за дотриманням етики не здійснюються. Окремі асоціації навіть платять новим членам, насамперед з метою створення політичних зв'язків. У результаті, як свідчать результати опитувань, порушення етичних правил на практиці є досить частими й ці правила зазвичай не втілюються в життя [4, с. 45].

У межах систем адвокатур із обов'язковим членством особа отримує доступ до здійснення адвокатської діяльності лише після набуття членства у визначеній державою професійній асоціації, а його призупинення чи скасування тягне позбавлення права на заняття професією. Указана модель існує в Чехії, Угорщині, ФРН, Україні, Японії, Китаї, США (штат Каліфорнія, Луїзіана, Техас, Флорида тощо).

Системи адвокатур із обов'язковим членством в органах адвокатського самоврядування часто співіснують із добровільними професійними асоціаціями, окремі з яких є дуже авторитетними (Deutscher Anwaltverein у Німеччині, АПУ в Україні).

При цьому, обмовимося, що термін «професійна асоціація» використовується багатьма юристами в Україні у більш вузькому значенні, ніж мають його зарубіжні еквіваленти («professional association», «bar», «bar association»). Змістове поле вказаної закордонної термінології включає як обов'язкові, так й добровільні професійні асоціації адвокатів [5, с. 141, 168–169; 6, с. 73]. Українське ж законодавство останній різновид зараховує до громадських об'єднань, відмежовуючи їх від органів адвокатського самоврядування.

Окреслена класифікація допомагає краще усвідомити природу взаємовідносин між адвокатом і органами адвокатського самоврядування, глибше розкрити потенціал останніх, адже добровільні організації об'єднують і представляють лише частину членів професії; є нерідко множинними, слабкими й недостатньо скоординованими для вирішення загальних цілей корпорації. Добровільність формування часто спричиняє труднощі щодо забезпечення дотримання етики й дисципліни адвокатами, які можуть мати схильність «мігрувати» від більш суворої до менш вимогливої організації. Очевидно, і клієнтам складніше розібратися в кількох системах внутрішньої нормотворчості, окремі з яких можуть не надавати достатніх гарантій (етичних, фінансових тощо) забезпечення належної поведінки своїх членів.

Залежно від складу адвокатури, тобто осіб, яким законодавством дозволено входити до організаційних форм адвокатської діяльності або самоврядування, системи адвокатур можуть бути класифіковані на гомогенні й гетерогенні.

Перший різновид характеризується однорідністю складу суб'єктів відповідної структури. Так, за законодавством України та Польщі членами органів адвокатури можуть бути тільки адвокати.

Гетерогенні системи адвокатур містять у своєму складі не-адвокатів, які можуть бути представниками держави, академічної спільноти, громадськості тощо, причому нерідко ними є не-юристи.

У Німеччині, згідно зі ст. 60 BRAO, членами палати адвокатів є керівники адвокатських компаній, які знаходяться на території округу Верховного суду землі, якщо вони не є адвокатами.

Не-адвокати включені у ФРН й до складу органів дисциплінарної юрисдикції. Так, якщо суд у справах адвокатів (розглядає дисциплінарні справи в першій інстанції) складається виключно з адвокатів (ст. 94 BRAO), то до складу органів апеляційної (судова палата у справах адвокатів) і касаційної інстанцій (сенат у справах адвокатів Федеральної судової палати у справах адвокатів) включені професійні судді Верховного суду землі та Федеральної судової палати, відповідно (ст. ст. 100, 106 BRAO).

Професійні судді також включені до органів дисциплінарної юрисдикції адвокатури Люксембургу [7, с. 1115], Пакистану [8], Японії [9], Естонії й окремих штатів США.

Генеральний прокурор Індії (Attorney-General of India) і його фактичний заступник (Solicitor-General of India) за посадою входять до складу центрального органу адвокатського самоврядування (Bar Council of India), а їхні регіональні представники (Advocate-General of the State) ex officio уведені до складу адвокатури штату (State Bar Council). Схожою є ситуація в Пакистані, де Attorney-General for Pakistan за посадою входить до Pakistan Bar Council, а Advocate-General of the province включений до Provincial Bar Council.

Прокурори й академічні експерти входять до дисциплінарних комітетів Федерації асоціацій адвокатів Японії та регіональних асоціацій адвокатів.

Членами мультидисциплінарних партнерств і альтернативних ділових структур у багатьох державах можуть бути представники широкого кола неюридичних професій (аудитори, податкові консультанти, бухгалтери, психологи тощо).

До ухвалення у 2012 р. Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», як ми пам'ятаємо, до складу атестаційної палати КДКА, окрім адвокатів, уходили 4 судді та по одному представнику від Ради Міністрів АРК, обласної, Київської й Севастопольської міських рад народних депутатів, управління юстиції Ради Міністрів АРК, обласної, Київської й Севастопольської міської державної адміністрації, відділення Спілки адвокатів України. У складі дисциплінарної палати було 2 судді, по одному представникові від управління юстиції Ради Міністрів АРК, обласної, Київської і Севастопольської міської державної адміністрації, відділення Спілки адвокатів України.

До складу ВККА входило по одному представникові від кожної КДКА, Верховного Суду України, Міністерства юстиції України, Спілки адвокатів України.

Гомогенність або гетерогенність складу адвокатури визначає ступінь її незалежності, фаховий і економічний потенціал, рівень об'єктивності членів колегіальних органів.

Залежно від кількості юрисдикцій, що здійснюють спеціалізоване регулювання діяльності певних груп адвокатів у межах однієї держави, можна виділити моноюрисдикційні й мультиюрисдикційні системи адвокатур.

Моноюрисдикційна система адвокатури характеризується таким: а) право здійснення адвокатської діяльності або її окремих видів резервується державою за однією категорією юристів (адвокатів), які відповідають певним вимогам; б) залишаючи на собою низку прерогатив, держава уповноважує одну професійну організацію, що об'єднує зазначених адво-

катів, здійснювати частину повноважень регуляторного та/або атестаційно-дисциплінарного характеру; в) дія єдиного законодавства щодо організації й функціонування адвокатури розповсюджується на всю територію держави.

До країн, де функціонує така система, належать Україна, Молдова, Болгарія, Угорщина.

Особливістю мультиюрисдикційних систем адвокатур є санкціоноване законодавцем функціонування в межах однієї держави кількох відмінних горизонтальних і/або вертикальних юрисдикційних систем для адвокатів, що значно диференціюються за територіальною (у кожному штаті, провінції тощо одного рівня діє власний правовий режим) або суб'єктно-функціональною ознаками (баристери й соліситори в Англії, адвокати і юрисконсульти в Польщі, адвокати й прокуратори в Іспанії). Цей тип переважно пов'язаний із формою державного устрою й частіше представлений у федеративних і конфедеративних державах (США, Канада, Австралія, Швейцарія), хоча унітарні країни також активно використовують його потенціал (Великобританія, Іспанія, Португалія, Польща, Мальта). Значно рідше зустрічаються інші критерії поділу юрисдикцій, наприклад, національно-лінгвістичний (Бельгія).

Складність досліджуваного виду визначається тим, що частою є комбінація вказаних ознак, наприклад, баристерів і соліситорів Великобританії «обслуговують» шість юрисдикцій (по дві в Англії та Уельсі, Шотландії й Північній Ірландії), окремі з яких мають кілька регуляторів. А якщо врахувати й суміжні правові професії (legal executives, licensed conveyancers тощо), британська модель надання правових послуг часто сприймається як надмірно заплутана.

Окрім того, у деяких державах діють спеціалізовані професійні асоціації адвокатів (Ordre des avocats au Conseil d'Etat et à la Cour de cassation у Франції, Supreme Court Bar Association у Пакистані тощо), які, маючи окрему юрисдикцію, побудовані поза традиційними територіальними чи функціональними засадами.

Отже, якщо перший тип адвокатських систем може бути представлений у вигляді логічного ланцюга «одна професія – одна професійна асоціація – відсутність територіальних обмежень діяльності в межах держави – єдиний правовий режим організації й діяльності адвокатів», то другий має іншу конфігурацію: «одна (кілька) професія (й) – одна (кілька) професійна (их) асоціація (й) – відсутність (наявність) територіальних обмежень діяльності в межах держави (окремих регіонів) – різні правові режими організації й діяльності адвокатів».

Представлена класифікація допомагає усвідомити складність адвокатських систем певних держав як для самих адвокатів чи претендентів на здобуття адвокатського звання (у тому числі іноземних), так і для клієнтів, яким набагато важче розібратися в хитросплетіннях мультиюрисдикційних систем адвокатур під час вирішення питання про обрання адвоката для представництва своїх інтересів у першій, апеляційній чи касаційній інстанціях або притягнення його до дисциплінарної відповідальності.

Залежно від обсягу повноважень загальнодержавного органу адвокатського самоврядування, потрібно розмежовувати централізовані й децентралізовані адвокатури.

Перший різновид адвокатур характеризують такі ознаки: а) наявність загальнодержавного органу (органів) адвокатського самоврядування; б) наділення цього органу (органів) компетенцією контролюючо-ревізійного характеру щодо рішень нижчих органів адвокатського самоврядування в межах атестаційного, дисциплінарного та/чи нормотворчого прова-

дження; в) обов'язковість рішень центрального органу (органів) для регіональних органів адвокатського самоврядування, можливість першого (перших) за певних умов брати участь у формуванні останніх, наявність між ними елементів субординації, ієрархії. До цієї групи належать адвокатури Польщі, України, Румунії, Болгарії, Молдови, Індії тощо.

Так, Закон Польщі «Право про адвокатуру» [10] наділяє Найвищу Раду адвокатів правом здійснення нагляду за діяльністю окружних рад адвокатів, відхилення суперечливих незаконних рішень зборів палати (ст. 58), відхилення ухвал окружних рад адвокатів згідно із законом (ст. 60).

Профільний український закон надає Раді адвокатів України повноваження із контролю за діяльністю рад адвокатів регіонів щодо внесення відомостей до ЄРАУ та надання витягів із нього, розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність рад адвокатів регіонів, їхніх голів, скасування рішення рад адвокатів регіонів (ч. 4 ст. 55).

В Індії, згідно зі ст. 48-В Закону про адвокатуру, центральний орган адвокатського самоврядування (Bar Council of India) в межах реалізації повноважень щодо загального нагляду й контролю може надати вказівки раді адвокатури штату (State Bar Council) чи будь-якому її комітетові, які убачаються необхідними, а останні мусять виконати ці настанови.

Другий різновид адвокатур характеризується відсутністю загальнодержавного органу (органів) адвокатського самоврядування або його слабкістю, «декоративним» значенням або виконанням цієї ролі громадською організацією, яка наділена переважно координувальними, загальнопредставницькими повноваженнями. За цієї моделі основні регуляторні й атестаційно-дисциплінарні повноваження зосереджені в регіональних структурах адвокатури чи інших уповноважених органах (США, Франція, Швейцарія, Мексика, Австралія, Канада), залишаючи загальнонаціональному органу повноваження рекомендаційного характеру та/чи/або «другорядні» функції підтримання зовнішньої взаємодії з адвокатурами зарубіжних держав, розробки законопроектів тощо. Такий вид взаємин є втіленням системи «сильні регіони – слабкий центр». Правовою основою побудови адвокатур є, як правило, законодавство штатів, кантонів тощо (США, Швейцарія), хоча нерідко й загальнодержавне законодавство (Франція, Греція).

Для цього різновиду побудови адвокатур нерідко характерно значне місництво, що заважає ефективному захисту загальнокорпоративних інтересів. Мінімізувати наслідки територіального «егоїзму» з різним ступенем успіху намагаються добровільні громадські організації адвокатів.

Поряд із класифікацією систем адвокатур світу проведений нами аналіз дає змогу здійснити їхню типологію. Типологія – це вид наукової систематизації, класифікації чогось за спільними ознаками [3, с. 1150]; дослідження, яке базується на порівнянні чи класифікації типів [11, с. 1068]. Будучи ускладненим різновидом класифікації, типологія за допомогою кількох критеріїв поділу надає можливість глибше зрозуміти сутність досліджуваного явища.

Нами пропонується ідеальна типологія світових систем адвокатур, що включає два типи таких систем: індивідуально-традиціоналістський і найманий. Основним критерієм їхнього поділу є домінуюча форма практики адвоката (незалежна індивідуальна діяльність або робота як найманий працівник). Додатковими рисами, які дають змогу вирізнити кожен з окреслених типів, є такі: розмір практики; форма спеціалізації, а отже, і перелік адвокатських послуг, які переважно надаються; ступінь незалежності; ідеологічні складові (цінності, ідеал, мета). Набір і співвідношення вказаних ознак визначають належність адвокатури до того чи іншого типу.

Індивідуально-традиціоналістський тип адвокатур історично є першим і панівним у світі до кінця першої половини ХХ ст. Для нього характерним є те, що адвокат надає допомогу як незалежний професіонал, який передусім керується традиційними цінностями громадського служіння задля забезпечення нужденним доступу до правосуддя й справедливості, зокрема й бідним. Реалізація адвокатами своїх функцій здійснюється в межах індивідуальної адвокатської практики (соло), «сімейних» і дрібних партнерств, у тому числі документально не оформлених невеликих асоціацій адвокатів, створених з метою спільної оплати офісних витрат. Більшість адвокатів є універсальними практиками. Основна спеціалізація, як правило, визначається сферою судового захисту (представництва), насамперед у галузі кримінального провадження.

Представниками цього типу є Франція, Іспанія, Японія, Україна, Мексика, Люксембург, Норвегія, Угорщина.

Із різким збільшенням у ХХ ст. економічної активності й розміру операторів ринку, загостренням конкуренції серед правників у надрах традиціоналістського типу почалося формування нових підходів щодо організації адвокатської діяльності задля забезпечення сталого розвитку й ефективного задоволення потреб клієнтів. Локомотивом змін виступила американська правова система, характерною рисою якої стало домінування зайнятості адвокатів у приватних і публічних структурах над незалежною індивідуальною практикою, перевищення кількості найманих адвокатів над кількістю вільних практиків. У межах цієї моделі можна виділити приватно й публічно працевлаштовані підтипи адвокатури.

Провідною формою адвокатської практики в межах першого підтипу стали середні й великі юридичні фірми. Завдяки своєму розміру, географічній розгалуженості, а також транснаціональному характерові діяльності окремих юридичних фірм, вони спроможні забезпечити високий рівень спеціалізації своїх співробітників-адвокатів, надати складні й нетипові послуги, обслуговувати й вирішувати увесь спектр правових проблем великих клієнтів (корпорації, урядові органи тощо). Більша частина роботи таких адвокатів не пов'язана із судовим захистом (представництвом) і спрямована на запобігання виникненню правових конфліктів (консультаційно-договірна робота).

Будучи орієнтованими переважно на обслуговування потреб бізнесу, юридичні фірми перейняли підходи своїх клієнтів до власної організації й діяльності. Професія стала сприйматися як бізнес. Оновлена професійна ідеологія визнала пріоритетним досягнення адвокатами-службовцями високих економічних показників юрфірми (прибуток фірми, додана економічна вартість, окупність інвестицій, прибуток на партнера тощо), а отже, поряд із традиційними було дозволено практикувати в межах більш адекватних поставленим завданням ділових структур корпоративного типу (LLP, ABS тощо), застосовувати відповідні методи (маркетинг, аутсорсинг тощо).

Важливість швидкої та узгодженої концентрації зусиль на вирішенні мінливих потреб ринку зумовила необхідність зміни моделі управління, ієрархічної побудови системи прийняття рішень, що призвело до обмеження автономії адвоката. У межах окремих моделей професійної практики (MDP, ABS тощо) допускається контроль адвокатів з боку не-юристів (власників, менеджерів).

Окрім юрфірм, чи не кожне середнє або велике підприємство, корпорація укладає трудові угоди з адвокатами, формуючи власний юридичний департамент (управління, відділ тощо).

Зросла й роль держави у працевлаштуванні адвокатів, яка в деяких країнах перетворилася на найбільш бажаного й великого роботодавця. Публічно працевлаштований (бюрократичний) підтип адвокатури також характеризується наявністю субординаційних відносин між начальником і адвокатом-підлеглим.

Основними представниками найманого типу адвокатур є США й Великобританія.

Варто зазначити, що індивідуально-традиціоналістський і найманий типи адвокатур рідко представлені в «чистому» вигляді. Як правило, переважає та чи інша модель, що, з одного боку, визначає своєрідність конкретної національної системи, її неповторне «обличчя», рівень авторитету серед населення, а з іншого – її відповідність загальним рисам, властивим відповідному типу адвокатур.

Висновки. Отже, залежно від ступеня обов'язковості членства в органах адвокатського самоврядування, потрібно виділити системи адвокатур із добровільним або обов'язковим членством в органах адвокатського самоврядування; на підставі аналізу складу адвокатури її системи можуть бути класифіковані на гомогенні й гетерогенні; виходячи із кількості юрисдикцій, що здійснюють спеціалізоване регулювання діяльності певних груп адвокатів у межах однієї держави, варто виділяти моноюрисдикційні й мультиюрисдикційні системи адвокатур; залежно від обсягу повноважень загальнодержавного органу адвокатського самоврядування, потрібно розмежовувати централізовані й децентралізовані адвокатури, а з урахуванням домінуючої форми практики адвоката та низки суміжних рис доцільно виділити індивідуально-традиціоналістський і найманий тип адвокатур.

Список використаної літератури:

1. Бакаянова Н.М. О совершенствовании системы органов адвокатского самоуправления в Украине / Н.М. Бакаянова // *Leges et Vita*. – 2015. – № 7-1. – С. 43–48.
2. Сучасні системи адвокатури / за ред. О.Д. Святоцького. – К. : Право України, 1993. – 176 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпін'я : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
4. Legal profession reform index for Mexico. – Washington : American Bar Association, 2012. – 62 p.
5. Black's Law Dictionary / Editor in chief Bryan A. Garner. – Ninth edition. – Dallas : West Publishing, 2009. – 1920 p.
6. Longman Dictionary of American English. – Special edition. – Harlow : Pearson Education Limited, 2009. – 1167 p.
7. Loi du 10 août 1991 sur la profession d'avocat // *Journal officiel du Grand-Duché de Luxembourg*. – 1991. – № 58. – P. 1110–1119.
8. Legal Practitioners and Bar Councils Act: adopted by the National Assembly and received the assent of the President of Pakistan on the 22nd February 1973 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pakistanbarcouncil.org/wp-content/uploads/2012/12/4.pdf>.
9. Attorney Act of Japan: promulgated in 10 June 1949 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mizogami.gr.jp/english/images/Attorney_Acts_of_Japan.pdf.
10. Prawo o adwokaturze: Ustawa z dnia 26 maja 1982 r. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://prawo.lego.pl/prawo/ustawa-z-dnia-26-maja-1982-r-prawo-o-adwokaturze/art-38/?on=06.05.2015>.
11. New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language. – Dunbar : Lexicon publications, 1993. – 1248 p.